

SH.SEYTOVTIŃ «XALQABAD» SHIGARMASINDA SESLIK TÁKIRARLARDIŃ QOLLANILIW ÓZGESHELIKLARI

*Miyirbek Allamuratov,
QMU, 2-kurs magistranti*

Annotasiya. Bu maqolada badiiy asar tilining fonostilistik tahlili haqida so'z boradi. Qoraqalpoq adabiyotida o'z o'rniga e'ga bo'lgan yozuvchilardan biri Sh.Seytov ijodi va uning «Xalqabad» nomli asariga fonostilistik tahlil olib borilgan. Alliteratsiya, assonans va tovushli takrorlarning xususiyatlari misollar yordamida ochib berilgan.

Аннотация. В данной статье речь идет о фоностилистическом анализе языка художественного произведения. Проведен фоностилистический анализ творчества Ш. Сейтова, одного из писателей, занявшего место в литературе Каракалпакии, и его произведения под названием «Халкабад». На примерах раскрываются особенности аллитерации, ассонанса и звукового повтора.

Annotation. This article deals with the phonostylistic analysis of the language of the artistic work. A phonostylistic analysis of the work of Sh. Seytov, one of the writers who has a place in the literature of Karakalpak, and his work called «Khalqabad» was carried out. Features of alliteration, assonance and sound repetition are revealed with the help of examples.

Kalit so'zlar: fonema, tovush, alliteratsiya, assonans, fonostilistika, fonopoetika, fonostema, fonosemantika, tovushli takror.

Ключевые слова: фонема, звук, аллитерация, ассонанс, фоностилистика, фонопоэтика, фоностема, фоносемантика, звуковой повтор.

Key words: Phoneme, sound, alliteration, assonance, phonostylistics, phonopoetics, phonosteme, phonosemantics, sound repetition.

Til – jamiyet agzaları bir-biri menen baylanıs ornátıwında eń áhmiyetli qural. Tildiń atqaratuǵın xızmeti, jamiyet rawajlanıwında tutqan ornı ayırıqsha. Sonlıqtan da, házirgi kúnde til bilimi túrli baǵdarlarda, túrli paradigmalarda óz izertlew obyektlerine iye bolmaqta. Usı orında kórkem shıǵarma tilin izertlew házirgi til bilimi tarawında ayırıqsha áhmiyetke iye ekenligin atap ótiw ornlı.

Qaraqalpaq ádebiyattanıwında óziniń qunlı shıǵarmaları menen óz ornına iye bolǵan talant iyesi Sh.Seytov shıǵarmaların tillik aspektte analizlew lingvopoetikaniń áhmiyetli máselelerinen. Óytkeni, onıń shıǵarmaları mazmunı jaǵınan qaraqalpaq xalqınıń táriyxı hám búgininen sóz etse, sózlik quramı qaraqalpaq ádebiy tiliniń altın gáziynesini menen suwǵarılǵan. Onıń keń kólemli shıǵarmalarınan biri «Xalqabad» romanı bolıp, ondaǵı seslik tákirarlardı analizlew arqalı biz shıǵarmaǵa fonostilistikalıq analiz jasaymız.

Tákirardıń túrleri haqqında ilimpaz Sh.Asqarova bılay pikir bildiredi: Tákirardıń tiykarǵı birneshe túrleri bar:

1. Tákirarlanıwshı til birlikleriniń xarakteri – ses, morfema, sóz, frazeologizmler, turaqlı dizbekler, morfologiyalıq formalar, leksikalıq bloklar, sintaksislik konstrukciyalardıń tákirarı;

2. Tekst quramında bir-birine qalay jaylasıwı belgisi boyınsha kontakt hám distant tákirar;

3. Kompoziciyalıq xızmetleri boyınsha tekst quramında anaforalıq, halqa, epiforalıq, qatar, bánt tákirarı;

4. Tekstte birliklerdiń tákirarlanıwı boyınsha eki, úsh hám kóp mártebe keliwshi tákirarlar;

5. Tákirarlanıwshı birliklerdiń xarakteri boyınsha tolıq hám jartılay tákirarǵa ajratıladı. [1;12-13]

Shıǵarmalardıń fonostilistikalıq ózgesheliklerin analizlewde tákirar hám onıń túrlerine dıqqat qaratıladı. Yaǵnıy, alliteraciya, assonans, anafora, epifora, rifma hám fonetikalıq ózgerislerden assimiliyaciya, dissimiliyaciyalarǵa dıqqat awdarıladı. Túrkiy tillerdegi fonostilistikalıq izertlewler máselesi qaraqalpaq tiliniń fonostilistika máselesi menen tıǵız baylanıslı óytkeni, tuwısqan tiller bir-birine tásir etpesten qoymaydı. Atap aytqanda, qazaq til biliminde Abay shıǵarmaları tiline baylanıslı E.Ísmayılov, Z.Shashkin, R.Sızdıqova, O.Búrkit, A.Baytursınovlardıń miynetlerinde sóz etilgen. Seslik tákirar termini eń dáslep O.M.Brik miynetlerinde ayılǵanlıǵı hám seslik tákirar negizinen dawıssız seslerdiń tákirarlanıwınan turatuǵınlıǵı bul miynetlerde ashıp beriledi. [4;66]

Ózbek til biliminde bul másele boyınsha óz izertlewlerin alıp barǵan ilimpazlar sıpatında A.Shofqorov, S.Karimov, O.Tursunovalardı atap ótiw orınlı. Olar óz izertlewlerinde fonostilistika, fonosemantika, fonostema, fonopoetika sıyaqlı terminlerge keńirek túsiniq beredi.

Al, qırǵız tilinde bolsa, Z.Alımbaeva, L.Kalchaeva, fonostilistika ilimi hám onıń izertleytuǵın máselelerine keń túrde analiz jasaydı. Ilimpaz M.Alıshova seslik tákirar hám olardıń izertleniw máselesine baylanıslı bılay deydi: «Tildiń eń ápiwayı, tiykarǵı elementi – ses. Poetikalıq tildegi baslapqı element – bul ses, sózdegi ses, al evfoniya, fonetikalıq qaytalawlar, fonetikalıq shólkemlestiriw usılları – alliteraciya, assonans, garmoniya, sonıń menen birge, paronimiya – poetikalıq fonetikanıń problemaları bolıp tabıladı». [2;239]

Kórkem shıǵarmanıń tilin izertlewde belgili jazıwshı Sh.Seytov dóretiwshiligine ayırıqsha dıqqat awdarılıwı tosınan emes. Onıń shıǵarmalarınń sózlik qorı júdá keń. Sonlıqtan, avtordıń prozalıq shıǵarmaları ǵana emes poeziyası da izertlew obyektine alınǵan. Atap aytqanda, izertlewshi A.Dosımbetova: «Sh.Seytovtıń erkin qosıqlarında ritmdi júzege keltiriwde elementar tákirar quralları: alliteraciya, assonans, anaforalar belgili áhmiyetke iye. Bul formalıq birlikler qosıqtaǵı ayırım sózlerge ayırıqsha kúsh baǵıshlaydı hám olardıń ózine tán ayılıw intonaciyasın bildiriw qálpin payda etedi»- dep kórsetedi.[3;17]

Sh.Seytovtıń «Xalqabad» romanındaǵı frazeologizmlerdiń fonostilistikalıq ózgesheliklerin ayırıqsha izertlegen alım B.Yusupova bılay deydi: «Frazeologizmler – Sh.Seytov shıǵarmalarında obrazlılıq hám kórkemlik jasaw

qurallarınıń biri. Olardıń seslik úylesimge tiykarlangan túri shıǵarma tiliniń ótkir, obrazlı bolıwına xızmet etiw menen birge jazıwshı shıǵarmasın kórkemlik jaqtan bezep, oǵan sulıw, qulaqqa jaǵımlı seslik sıpat endirip, kórkem sán beredi». [5;110]

Sesli tákirarlar haqqında sóz bolǵanda, alliteraciya hám assonans kóz aldımızǵa keledi. Alliteraciya – qatarlar hám ondaǵı sózlerdiń basında birdey dawıssız seslerdiń tákirar qollanıwı al, assonans bolsa, qatar kelgen sózlerdiń basında birdey yamasa uqsas seslerdi kórkemlik, stillik maqsette tákirarlap qollanıw usılına ayıladı. [5;17-20]

Jazıwshı shıǵarmalarında alliteraciyanıń ájayıp, uyqasımlı túrleri qollanılgan. Atap aytqanda: Qarańǵıda qarmalanıp barıp, Nazarbaydıń ózi ot salıp qayıp, óli tósegine kirdi. (97-b) Qudaybergen qaǵıp jiberip jabısıp qalǵan qatlamdı pıtırlatıp jazdıra berdi. (101-b) Hámıwdáryanıń suwı jaqpay júrgen bolmasa, kolxozǵa kirmeseń ilayım teris kii-ir... (111-b) Qonaq kelse, ketkenshe qabaq shıtpasın... (141-b) Kolxozlasıw jónindegi jıyılısımızdı ashıq dep esaplaymız, ha-aww, tını-ıshsh! .. A-aal, ashtıq... (156-b) Bul mısallarda -q,-k,-j sıyaqlı seslerdiń qaytalanıwı nátiyjesinde shıǵarmanıń mazmunına hám formasına da ózgeshe tásir jasap turǵanlıǵı seziledi.

Tómendegi mısallarda bolsa, -b,-m,-sh,-s háripleriniń qaytalanıwı alliteraciyanıń ájayıp úlgilerinen: ...barmaǵın shoshańlattı Shundi. (102-b) Maqaw Madiyar menen Sayımbet jańaǵı sózdiń boların bilip qashqan-aw...(109-b) Mızǵımasam, mılamajarman.. (99-b) ...búyrektey búlkildep Ayxan shıqtı. (120-b) Tap shúkarada Shundi otırıp edi. (130-b) Sayımbet suwdır ma, suwdır emes pe? (161-b)

Keltirilgen mısallarda seslerdiń qaytalanıwı hám ózgertilip ayılıwı nátiyjesinde shıǵarma mazmunına tásir etedi: -Oqıyúwes... Sıdıq a-ǵaaaww...-Taǵı da qıráhát,taǵı da kóz jumıw, taǵı bóliyiw, taǵı jılanıp, jalınıw: -Oqıyúss...(99-b) Bunı irázáńki bulawǵa salıp, jumalaq bergende eplep sawaltıwǵa bolar edi. (102-b) -GPUǵa baraman da miliyse ákelip qamataman (135-b) Jú-úr, júúrr! Artıńa qarawǵa haqqıń joq. (140-b)

Seslik tákirarlardıń jáne bir túri assonanslar bolıp, olar dawıslı seslerdiń tákirarlanıwı nátiyjesinde jasaladı. Shıǵarmada tómendegishe assonanslardıń úlgilerin kóriwge boladı: Aqırı as-abatın da berip jiberdik. (114-b) ...kim ne sorasa da artın ayta almaydı. (278-b) Madiyar aytarın aytıp bolǵan edi. (109-b)

Juwmaqlap aytqanda, kórkem shıǵarmanıń tili jazıwshınıń jeke sóz qollanıw sheberligi menen bayıp baradı. Hár bir kórkem sóz sheberi til birliklerin ózinshe paydalanadı. Sh.Seytov seslik tákirarlardan paydalanıwda kóbinese, alliteraciyalardan sheber paydalanǵan. Dawıssız seslerdiń tákirarlanıwı shıǵarmada jiyi ushırasadı. Bul máseleniń bir tárepiniń sóz etken B.Yusupovaniń miynetinde de «Xalqabad» romanındaǵı frazeologizmlerdiń quramında da alliteraciyalardıń kóp qollanılganlıǵın kóriwge boladı. Demek, sóz sheberiniń bul shıǵarmasın hár tárepleme analizlew fonostilistikanıń tolıǵıraq ashıp beriliwine ayırıqsha áhmiyetli.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Асқарова Ш. Инглиз ва ўзбек тилларида такрорнинг лингвистик хусусиятлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент. 2019. Б-12-13.
2. Алышова М. Қырғыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркем, стилистикалық тилдик қаражаттардың негизинде) Филология илимдеринин доктору окумуштулуук даражасын изденип алуу учун жазылған диссертация. Бишкек, 2020, Б-239.
3. Досымбетова А. Ш.Сейтов лирикасында көркем форма (дәстүрий хәм жаңа формалар синтези, сүүретлеў усыллары, еркин қосықлардың формалық өзгешеликleri) Фил.илим.канд.дисс.авторефераты. Нөкис, 2008, Б-17.
4. Қалиев Б. Абай өлеңдериндеги қайталамалар. Қарағанды университетиниң хабаршысы. Қарағанды. Филология сериясы. №3, 2009, Б.66.
5. Юсупова Б. Фоностилистика. Ш.Сейитовтың «Халқабад» романы тили фразеологиясының фоностилистикалық анализи. Ташкент, «Tafakkur avlodi», 2021. Б-110